

Grabowski, Janusz

„Otoczenie księcia mazowieckiego Siemowita IV (1374–1426). Studium o elicie politycznej Mazowsza na przełomie XIV i XV wieku”, Anna Supruniuk, Warszawa 1998 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 91/4, 600-602

2000

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

sko–Bledzew. Uzupełnieniem jest bardzo bogaty i cenny materiał ilustracyjny: 285 barwnych ilustracji wysokiej jakości technicznej. Praca doprawdy imponująca.

Na uznanie zasługuje również bardzo bogate zestawienie bibliograficzne, obejmujące źródła i opracowania do dziejów zakonu cysterskiego w Polsce (s. 393–503). Jest to istotne dopełnienie zarówno części syntetycznej (t. I), jak i katalogowej (t. II). Całość kończą indeksy osobowe i topograficzne oraz spis ilustracji.

Adam Fijałkowski
Uniwersytet Warszawski
Wydział Pedagogiczny
Katedra Historii Oświaty i Wychowania

Anna Supruniuk, Otoczenie księcia mazowieckiego Siemowita IV (1374–1426). Studium o elicie politycznej Mazowsza na przełomie XIV i XV wieku, Wydawnictwo DiG, Warszawa 1998, s. 374.

Historiografia polska wzbogaciła się o kolejną publikację poświęconą dziejom średniowiecznego Mazowsza. Praca dotyczy otoczenia księcia mazowieckiego Siemowita IV, sprawującego rządy na Mazowszu plockim w latach 1381–1426 (wcześniej, od 1374 r., na mniejszym terytorium w dzielnicy czersko–rawskiej). Dysertacja składa się ze wstępu, czterech rozdziałów oraz najobszerniejszej części biograficznej, w której alfabetycznie omówiono życiorysy osób z otoczenia Siemowita IV. Rozprawę uzupełnia aneks zawierający wykaz urzędników książęcych, *itinerarium* księcia z lat 1374–1426, wykaz wykorzystanych źródeł i literatury oraz indeks osób i nazw geograficznych.

W I rozdziale autorka omówiła politykę wewnętrzną i zagraniczną Siemowita IV w okresie jego rządów w dzielnicy czersko–rawskiej w latach 1374–1381 oraz na Mazowszu plockim od 1381 r. do śmierci księcia w 1426 r. Jest to wartościowe opracowanie, oparte na szeroko wykorzystanej bazie źródłowej i literaturze przedmiotu. Cenne są spostrzeżenia na temat zabiegów Siemowita IV o koronę polską, a także uwagi na temat działalności ekonomicznej i ustawodawczej tego władcy w księstwie plockim i ziemi bełskiej. Wypada również się zgodzić z oceną stosunków Siemowita IV z królem polskim; na złagodzenie ich miała duży wpływ żona księcia, Aleksandra Olgierdówna, ukochana siostra Władysława Jagiełły. Ważne są uwagi na temat działalności Siemowita IV w odniesieniu do instytucji kościelnych, których dobra leżały na terenie władztwa tego księcia, m.in. arcybiskupstwa gnieźnieńskiego oraz biskupstw: poznańskiego i plockiego. Jednak szczególną opieką Siemowit IV (podobnie jak i jego ojciec) otaczał klasztory, zwłaszcza augustianów w Rawie. W 1417 r. książę wraz z żoną Aleksandrą otrzymał pozwolenie papieskie na ufundowanie klasztoru karmelitów w Płońsku. Słusznie podkreśla autorka, że była to jedna z pierwszych fundacji karmelickich na ziemiach polskich. Przy omawianiu działalności gospodarczej Siemowita IV podano, że książę w 1376 r. lokował Magnuszew w ziemi czerskiej, jednak w rzeczywistości było to tylko nadanie targu i jarmarku tej osadzie targowej należącej do Świętosława Rzeczywy h. Ogon, dokument lokacyjny został wystawiony prawdopodobnie później.

Z recenzowanej pracy wynika, że Siemowit IV wystawił w latach 1374–1381 (do 16 czerwca 1381, tj. do śmierci ojca) siedem dokumentów i jeden skrypt dłużny, wydaje się jednak, że książę jest także wystawcą przywileju dla dóbr Leżenice i Bobrowniki w ziemi czerskiej, należących do rodu Nałęczów. Dokument ten znany tylko ze wzmianki¹, był oblatowany w niezachowanych obecnie księgach ziemskich wareckich i dotyczył prawdopodobnie przeniesienia wspomnianych dóbr z prawa polskiego na chełmińskie. W 1375 r. ziemia czerska należała do Siemowita IV, dlatego należy przyjąć, że dokument dla Nałęczów wystawił Siemowit IV, podobnie

¹ A. Boniecki, *Herbarz polski* t. XIV, Warszawa 1911, s. 212.

jak dokument z 19 marca 1374 dla Szczepana z Goźdzca w ziemi czerskiej, który zdaniem większości badaczy został również wystawiony przez Siemowita IV. Jeżeli idzie o stosunki Siemowita IV z książętami śląskimi, to należy wspomnieć, że miały one długą tradycję. Warto zauważyć, że już w polityce zewnętrznej Siemowita ważną rolę odgrywały jego kontakty ze Śląskiem, umocnione po poślubieniu pierwszej żony Eufemii. Książę (prawdopodobnie wraz z synami) często wyjeżdżał na Śląsk do swej siostry Eufemii, zamężnej za Kazimierzem, księciem cieszyńskim. Także macocha Siemowita IV, Anna (druga żona Siemowita III), pochodziła ze Śląska. Należy także dodać, że nie tylko Małgorzata wyszła za księcia śląskiego Henryka VIII brzeskiego, ale również starsza siostra Siemowita IV, Eufemia, poślubiła przed 1366 r. Władysława, księcia opolskiego.

Kolejny rozdział pracy dotyczy formy sprawowania władzy. Omówiono w nim funkcjonowanie rady książęcej, wiecu i objazdów książęcych. Zdaniem autorki początków rady książęcej na Mazowszu należy szukać w okresie panowania Siemowita III, który po 1370 r. zapoczątkował m.in. reformę administracji i kodyfikację prawa. Słuszna jest opinia, że reformy te oraz reorganizację domeny książęcej podjął Siemowit wykorzystując doświadczenia Kazimierza Wielkiego. Nie można jednak wykluczyć wpływów węgierskich, zwłaszcza jeśli uwzględnimy fakt, że długoletni kanclerz i doradca Siemowita III, Dobrogost Nowodworski, był również kapłanem Ludwika Wielkiego. Jego wykształcenie prawnicze (doktorat na uniwersytecie w Padwie) oraz częste pobyty na Węgrzech, musiały mieć pewien wpływ na przeprowadzane w tym czasie reformy na Mazowszu. Interesująca wydaje się teza autorki, że śladem Korony na Mazowszu jeszcze przed 1381 r. powstały dwie rady: dworska (złożona z urzędników dworskich i ziemskich, dostojników duchownych i osób zapraszanych przez księcia) i rada dostojników całego księstwa (złożona z urzędników świeckich, dostojników duchownych i przedstawicieli najważniejszych mazowieckich rodów). Bardziej prawdopodobne wydaje się jednak, że uformowanie się stałej rady książęcej miało miejsce na Mazowszu dopiero po 1381 r. Przedmiotem dyskusji winien być następny problem poruszony przez autorkę oraz omawiany także przez innych badaczy, że podatki okolicznościowe na Mazowszu, m.in. w latach siedemdziesiątych, były nakładane tylko za zgodą rady możnych. Rzeczywiście w dyplomie Janusza I z 15 sierpnia 1375 dla Paszka z Radzanowa znajduje się *passus*, który mówi, że ustalenie wysokości i zakresu podatków okolicznościowych nastąpi *baronum nostrorum consilio*, czego nie należy, jak sądzię, interpretować jako ograniczenia władzy Janusza I, lecz jako przejaw korzystania z rady doradców i zaufanych urzędników, gdyż w dyplomie nie powołano się na zgodę urzędników, lecz na ich radę. Prawdopodobnie aż do śmierci Siemowita III w 1381 r. (kiedy to dopiero wszedł w życie ostateczny podział Mazowsza), wysokość i zakres podatków okolicznościowych nakładanych na Mazowszu (także na terenie władztwa Janusza I i Siemowita IV) zależało od decyzji księcia seniora. Natomiast ściąganie nałożonych już podatków było prowadzone przez lokalne ośrodki administracji w poszczególnych władztwach.

Kolejnym interesującym zagadnieniem, które zostało obszernie omówiono przez autorkę, są objazdy księstwa przez Siemowita IV. Objazdy panującego były, jak wiadomo, jedną z form sprawowania władzy, pozwalały one m.in. na bezpośrednie zapoznanie się z funkcjonowaniem własnej domeny oraz służyły wykonywaniu sądownictwa wyższego i załatwianiu spraw odsyłanych do księcia. W czasie objazdów panujący prowadził również aktywną politykę donacyjną, a przebywając w różnych ośrodkach lokalnych, poświadczal przez swoją obecność książęcą władzę, co służyło budowaniu autorytetu i prestiżu władcy. Objazdy Siemowita IV zostały przedstawione na podstawie wystarczającej bazy źródłowej, co pozwoliło poznać trasy podróży, ich regularność, wielkość orszaku książęcego. Integralną część tego zagadnienia stanowi *itinerarium* Siemowita IV z lat 1374–1425, zamieszczone na końcu pracy w formie aneksu. Słusznie autorka sądzi, że objazdy stosował już Siemowit III, jednak dla tego władcy (ze względu na duże luki w materiale dyplomatycznym) nie jesteśmy w stanie zrekonstruować tej formy zarządzania księstwem. Dlatego możemy opracowywać dopiero objazdy synów Siemowita III: Janusza I i Siemowita IV. Zdaniem Anny S u p r u n i u k dopiero na przełomie XIV i XV w. ustaliła się chronologia i trasy objazdów poszczególnych ziem księstwa płockiego i ziemi bełskiej.

Kolejną część pracy stanowi rozdział dotyczący struktury urzędów; omówiono w nim hierarchię i kompetencje urzędów dworskich, ziemskich i administracyjnych; ważne są także uwagi na temat uposażenia urzędników mazowieckich w końcu XIV i początkach XV w. Choć zagadnienie to zostało obszernie przedstawione w „Studiach nad urzędnikami mazowieckimi” Adama W o l f f a, to jednak autorce udało się wnieść korekty i sporo nowego do aktualnego stanu wiedzy na ten temat. W tym miejscu miałbym jedną uwagę, otóż przy omawianiu urzędników kancelaryjnych napisano, że nie było rozgraniczenia kompetencji pomiędzy kanclerzem i podkanclerzem, gdyż nie spotykamy obsadzenia tych dwóch urzędów jednocześnie. Zdaniem Supruniuk dopiero w początkach XVI w. na Mazowszu występowali jednocześnie kanclerz i podkanclerzy, mający wydzie-

lony zakres działania. Jednak warto zauważyć, że już w kancelarii Siemowita III spotykamy w tym samym czasie kanclerza i podkanclerzego, których uprawnienia różniły się między sobą. Podaje tu przykład Jakuba, plebana w Białej i kanonika płockiego, który między 26 lipca 1368 a 22 października 1371 objął stanowisko podkanclerzego w kancelarii Siemowita III. Pomimo że w tym czasie funkcję szefa kancelarii pełnił Dobrogost Nowodworski, to jednak faktycznym dyktatorem dokumentów i twórcą jednolitego stylu panującego wówczas w kancelarii Siemowita III był wspomniany Jakub. Natomiast Dobrogost Nowodworski, doktor dekretów, nie zajmował się na co dzień redagowaniem dokumentów i korespondencji, pełniąc przede wszystkim z ramienia księcia ważne misje dyplomatyczne.

Ostatni z rozdziałów pracy został poświęcony otoczeniu Siemowita IV. Omówiono w nim pochodzenie terytorialne i rodowe osób należących do otoczenia książęcego, a także ich wykształcenie.

Druga część pracy (objętościowo większa od omawianych wcześniej rozdziałów) ma charakter biograficzny, zawiera życiorysy osób występujących w otoczeniu Siemowita IV w latach 1374–1426. Biogramy sporządzono według zasad przyjętych w „Polskim słowniku biograficznym”; w przypadku osób znanych, których identyfikacja była niewątpliwa, biogramy zostały skonstruowane (w zależności od zachowanych źródeł) w formie bardziej lub mniej obszernego życiorysu. Dla wielu osób są to pierwsze naukowe ustalenia; cenne są również, chociaż niekiedy fragmentaryczne, biogramy elity Kujaw brzeskich. W sumie autorce udało się opracować 228 biogramów osób z otoczenia Siemowita IV. Jest to moim zdaniem najcenniejsza część pracy, z której korzystać będzie wielu badaczy zajmujących się nie tylko dziejami średniowiecznego Mazowsza.

Na koniec chciałbym dodać kilka uzupełnień: Junosza z Zaborowa urząd podkomorzego zakroczymskiego objął przed 17 czerwca 1374²; Mikołaj, kasztelan czerski, występuje już od 1356 r.³; rządcę płockiego spotykamy już w 1375 r.⁴; Mikołaj ze Swarocina h. Rogala pełnił już w 1358 r. urząd sędziego rawskiego⁵; Mroczek występujący zdaniami autorki jako podcaży rawski w dokumencie Siemowita IV z 22 lipca 1376 r. to w rzeczywistości Florian, pełniący ten urząd nieprzerwanie w latach 1374–1377; dyplom Janusza I, w którym przenosi wsi premostratensek płockich Rogowo i Orzechowo na prawo chełmińskie powinien nosić datę nie 21 marca 1381, ale 11 lipca tego roku⁶; dokument z 13 stycznia 1364, w którym Siemowit III wraz poręczycielami zobowiązuje się do stawienia w Krakowie, zachował się w pełnym tekście⁷.

Jeżeli idzie o uwagi dotyczące zamieszczonej bibliografii, to chciałbym sprostować, że księga ziemska pyzdrska nie znajduje się obecnie w AGAD⁸, natomiast księgi ziemskie wiskie zostały zniszczone podczas ostatniej wojny⁹; nie znajduje się również w AGAD zespół pod nazwą *Erectiones*, natomiast kopiariusz sulejowski powinien nosić sygnaturę Centralnych Władz Wyznaniowych Królestwa Polskiego¹⁰.

Kończąc powyższe uwagi, chciałbym jeszcze raz powtórzyć, że recenzowana praca zasługuje na duże uznanie, autorka dotarła do wszystkich możliwych źródeł rękopiśmiennych i publikowanych oraz wnikliwie je zinterpretowała. Praca stanowi wzorcowe studium o elicie politycznej Mazowsza w średniowieczu, wnosząc też sporo nowego do dziejów politycznych, gospodarczych, funkcjonowania urzędów i kultury prawnej Mazowsza. Nosi ona wszystkie najlepsze cechy wyniesione z toruńskiej szkoły genealogicznej profesora Janusza Biernika.

Janusz Grabowski
Archiwum Główne Akt Dawnych
(Warszawa)

² AGAD, dok. perg., nr 6570.

³ Bibl. PAN, Kórnik, rkps, nr 194, k. 45.

⁴ AGAD, Płoc. grodz. wiecz. 2, k. 135.

⁵ AGAD, Zakr. grodz. wiecz. 24, k. 1002a.

⁶ J. Grabowski, *Kancelarie i dokumenty książąt mazowieckich w latach 1341–1381. Ośrodki zarządzania i kultury*, Warszawa 1999, s. 68.

⁷ Bibl. PAN, Kórnik, rkps 203, k. 73v–74v.

⁸ W ramach scalania międzyarchiwalnego dokonanego po 1945 r. Archiwum Główne przekazało do Archiwum w Poznaniu m.in. księgi sądowe pyzdrskie.

⁹ A. Wolff, *akta partykularne przedzobiorowe Archiwum Głównego 1381–1835*, [w:] *Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych t. I*, Warszawa 1957, s. 208.

¹⁰ Inwentarz Centralnych Władz Wyznaniowych Królestwa Polskiego z lat 1796–1888, oprac. M. Koska (mpis w AGAD).